

Форманова С. В.,
доктор філологічних наук, доцент,
професор кафедри української мови
Одеського національного університету
імені І. І. Мечникова
Забуранна М. С.,
магістр 6 курсу філологічного факультету
Одеського національного університету
імені І. І. Мечникова

ПРИЗВИСЬКО ЯК НЕОФІЦІЙНЕ НАЙМЕНУВАННЯ

Складним і досі невирішеним залишається питання ономастичної термінології, зокрема неофіційних антропонімів, які не кодифікуються у словниках і побутують лише в усній комунікації. Лінгвісти, студіюючи антропонімний матеріал, намагалися подати своє тлумачення терміна прізвисько. Проте всі ці дефініції неповні, однобічні, переважно акцентовані на однакових чинниках появи народно-побутових антропонімів, тоді як інші важливі чинники або зачеплені частково, або лишаються поза увагою науковців. Це пояснюємо специфічністю прізвиська порівняно з іншими антропонімними одиницями [14, 292].

Словник української мови подає таке визначення: «Прізвисько – найменування, яке іноді дається людині (крім справжнього прізвища та імені) і вказує на яку-небудь рису її характеру, зовнішності, діяльності, звичок» [9, 108].

Виявляє терміносиноніми на позначення прізвиськ у своїй праці Н.Шульська [15, 4]. Вона зазначає, що О. Горбач наводить терміни *прі́тик*, *прі́зва*, В. Охримович – *сільські про́звища*, І. Франко – *людові про́звища*, М. Зубрицький – *селові назви чи про́звища*, І. Трійняк – *ім'я –прізвисько*, Ю. Редько, М. Сумцов – *в'улична клічка*, В. Корнилович – *народні родові про́звища*, А. Пашківський – *в'уличні прізвиська*, Г. і Д. Бучки – *назви по-в'уличному, продómки, прозі́вки* (їх використовують жителі Бойківщини на окреслення сімейно-родових неофіційних назв). П. Чучка стверджує, що на Закарпатті стосовно неофіційних особових власних назв уживані терміни *пру́звиско*, *про́зивко*, *пру́зивка*, *на́зивка*, *на́зивко*, *на́звице*, *в'уличноє мня*. Пор. рос.: *прозвище*, *кличка*; білор.: *мянушка*; пол.: *przezvisko*; словац.: *prezývok*; чес.: *přezdivka*.

У суспільній комунікації використовують терміни *клічка/клічка*, а також модифіковані варіанти *клику́ха*, із лексичним навантаженням *сільська клічка*. У молодіжному сленговому мовленні поширений термін *поганя́йло*.

І. Сухомлин зазначає, що прізвиська дають конкретне вмотивоване означення відповідно до рис характеру, вдачі, зовнішності, нахилів, звичок, манер тощо [10, 45]. М. Попко зауважує, що «у побутовій комунікації, яка становить сферу неформального спілкування і займає значне місце в повсякденному житті ідивідуума, велику роль відіграють прізвиська – додаткові, неофіційні найменування людини, що використовуються для найбільш точної, особистісної, оцінної характеристики названого» [7, 303], оскільки «прізвиська людей становлять особливий клас лексики (...), виявляють специфіку на рівні виникнення, функціонування і взаємозв'язку з екстралінгвальними й інтерлінгвальними чинниками» [Там само]. На думку Н. Парфьоновой й В. Савіних, «прізвиська під час номінації виконують характеризуючу функцію, тобто іменують людину і дають оцінку її особи за яскравими ідентифіковальними особливостями» [5, 58]. В. Чабаненко вважає, що «в прізвиськах відбиті культурні, соціально-економічні й політичні обставини народного життя, виявлена естетика народного мислення, образність і дотепність народного мовлення» [13, 17].

У науковій літературі побутує декілька визначень терміна *прізвисько*:

Прізвисько – це назва, яку дають людині поза її ім'ям; вона включає в себе вказівки на якусь помітну рису характеру, зовнішності, діяльності певної особи. У словнику В. Даля *прізвисько* визначається як «ім'я, або назва, яким назвали тварину, особ. собаку, птаха» [2, 118]. М. Худаш подає *прізвисько* як додаткове ім'я, яке дали людині інші люди відповідно з її характерною рисою, що супроводжує її життя, обставинами, або за якоюсь аналогією [12, 51]. П. Чучка в енциклопедії «Українська мова» вказує, що *прізвисько* (вуличне прізвище, кличка) – вид антропоніма, неофіційне особове іменування, яким середовище індивідуалізує або характеризує особу [11, 494]. ВТССУМ подає таке визначення: «*Прізвисько* – найменування, яке іноді дається людині (крім справжнього прізвища та імені) і вказує на яку-небудь рису її характеру, зовнішності, діяльності, звичок» [1, 959]. Б. Грінченко подає таке визначення: «*Прізвисько, прізвище* – прозвище, прозваніє; фамілія» [8, 455]. Н. В. Подольська зазначає: «*Прізвисько* – 1. Те саме, що зоонім. 2. Конспіративне прізвисько у людини, яка знаходиться у будь-якій таємній організації, в тому числі партійне прізвисько у багатьох членів партії в період її нелегального існування (зараз – партійний псевдонім). 3. Жартівливе прізвисько. Іноді реальне ім'я людини з суфіксом негативної оцінки може стати чимось схожим на прізвисько» [6, 65]. Вважається, що до певного періоду прізвисько було «еквівалентом особового неканонічного імені» і тільки пізніше «набуло особливого прізвиськового змісту» [13, 19].

У процесі спілкування між людьми виникає необхідність у неофіційних іменах, які відображали б певні риси характеру комуніканта, його місце в колективі, ставлення до нього інших людей, оцінку його іншими людьми тощо. Ці вимоги задовольняються шляхом надання людині неофіційного імені, одним з різновидів якого є прізвисько. Як слушно зауважує Дмитро Дергач, «прізвиська як онімні варіанти мають, без сумніву, екстралінгвально мотивовану природу, зумовлену передусім завданнями вторинної, додаткової номінації, акцентовано наділеної певними конотаціями емотивного й оцінного характеру» [3, 117].

М. Попко характеризує прізвиська як вид антропонімів, неофіційні особові найменування, якими середовище індивідуалізує або характеризує особу, відповідно до її зовнішніх, внутрішніх, фізичних чи психічних ознак, виду діяльності, територіальних чи етнічних характеристик, особливостей мови чи мовлення, вчинків, соціального становища тощо; а також модифіковані імена та прізвища, пестливі і глузливі іменування, які відрізняються від паспортних онімів, здебільшого експресивного забарвлення, що функціонують головним чином в неофіційній сфері спілкування [7, 304–305].

М. Микитин-Дружинець виділяє кілька етапів зацікавлення прізвиськами:

1) кінець XIX ст. (вивченням цього класу антропонімів займаються М. Сумцов, В. Ястребов, В. Охрімович);

2) 70-і рр. XX ст. (опубліковані праці М. Худаша, П. Чучки, І. Сухомлина, В. Чернецького);

3) поч. XXI ст. (поглиблюють та удосконалюють напрацьоване попередниками С. Вербич, М. Лесюк, Б. Близнюк, Р. Осташ, М. Будз, Г. Бучко, О. Вербовета, М. Наливайко, О. Антонюк та ін.) [4, 85].

Вищезазначене засвідчує, що функціональне призначення прізвиськ полягає в дискредитації адресата через апеляцію. Таким чином, вони набувають конотативного значення і виявляють себе як соціокультурний феномен. Прізвисько – це номінація особи за психофізичними характеристиками, поведінкою, соціальним станом, вчинками тощо. Це вторинна номінація, якою наділяють кожну людину від народження до старості. Його поява зумовлена ментальними особливостями українців, їхнім прагненням до кепкування, іронії, глузування. Прізвисько виникає в народній свідомості, неофіційно закріплюється, як ярлик, передається, як естафета і зберігає в собі інформацію про економічне, політичне, соціальне й культурне життя людини.

Цілісний підхід до вивчення українських прізвищ стане основою для створення ономастичних словників, сприятиме розвитку національної антропонімії. Отримані результати можна буде застосовувати в дослідженнях з історії української мови, лексикології, етнографії, історії та культури.

Список використаних джерел

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2003. – 1440 с.
2. Даль В. И. Толковый словарь живого великорусского языка : Т. 2. / Владимир Иванович Даль. – М. : Русский язык, 1979. – 779 с.
3. Дергач Д. В. Стилїстика онімів в українських мас-медіа : [монографія] / Д. В. Дергач. – К. : Видвничо-поліграфічний центр "Київський університет", 2010. – 270 с.
4. Микитин-Дружинець М. Л. Мотиваційна база сімейно-родових та колективно-територіальних прізвищ Стрийщини / М. Л. Микитин-Дружинець // Записки з ономастики : зб. наук. пр. / відп. ред. О. І. Бондар. – Одеса : Астропринт, 2010. – Вип.13. – С.84–90.
5. Парфёнова Н. Оценка человека в русской отаппелятивной антропонимии (по архивным данным XVI–XIX вв. Зауралья) / Н. Парфёнова, В. Савиных // Науковий вісник Чернівецького університету. – Вип. 354–355. Серія: Слов'янська філологія. – Чернівці : Чернівецький університет, 2007. – С. 55–61.
6. Подольская Н. В. Словарь русской ономастической терминологии. 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Наука, 1988. –192 с.
7. Попко М. Прізвища українських політиків у контексті кризового медійного дискурсу / М. Попко // Sborník příspěvků z mezinárodní conference **VIII. olomoucké sympozium ukrajinistů střední a východní Evropy** Olomouc 25. – 27. 8. 2016. – Olomouc, 2016. – Р. 303–310.
8. Словарь української мови / упорядкував з додатком власного матеріалу Борис Грінченко : в чотирьох томах. Т. 3. О – П / НАН України, Ін-т української мови. – К. : Наукова думка, 1996. – 516 с.
9. Словник української мови : в 11-ти т. [ред. кол. І. К. Білодід та ін]. – Т. 8. – К. : Наук. думка, 1977.
10. Сухомлин І. Д. Питання антропоніміки в українській мові / І. Д. Сухомлин. – Дніпропетровськ, 1975. – 110 с.
11. Українська мова. Енциклопедія / редкол.: Русанівський В. М., Тараненко О. О. (співголови), М. П. Зяблюк та ін. – К. : «Укр. енцикл.», 2000. – 752 с.: іл.
12. Худаш М. Л. З історії української антропонімії: монографія / М. Л. Худаш. – К. : Наук. думка, 1977. – 236 с.
13. Чабаненко В. А. Прізвища в системі експресивних засобів народнорозмовної мови (на матеріалі говірок Запорізької та Дніпропетровської областей) / В. А. Чабаненко // Повідомлення Української ономастичної комісії. – Вип. 14. – К., 1976. – С. 16–20.
14. Чучка П. П. Антропонімія Закарпаття. (Вступ та імена) : конспект лекцій / П. П. Чучка. – Ужгород : Вид-во Ужгородського ун-ту, 1970. – 103 с.
15. Шульська Н. М. Неофіційна антропонімія Західного Полісся : автореф. дис. ... канд. філолог. наук : спец. 10.02.01 / Н. М. Шульська. – Луцьк, 2011. – 20 с.